

**TALABALARDA SIBLING POZITSIYASINING LIDERLIK
HUSUSIYATLARI BILAN BOG'LIQLIGI***O'zbekiston Milliy universiteti**Psixologiya, 2-kurs magistranti**Umaraliyev Shoxruxbek Kenjaboy o'g'li**sumaraliyev51@gmail.com**+998949059997***Annotatsiya**

Mazkur maqolada talabalarda sibling (aka-uka va opa-singillar o'rtasidagi tug'ilish tartibi) pozitsiyasining liderlik xususiyatlari bilan bog'liqligi hamda ushbu bog'liqlikning yoshga doir o'zgarish dinamikasi ilmiy-nazariy jihatdan tahlil qilinadi. Tadqiqotda birinchi farzand, o'rtancha farzand va kenja farzand pozitsiyalarining shaxsning liderlik sifatleri, tashabbuskorligi, mas'uliyatlilik darajasi va ijtimoiy faolligiga ta'siri ko'rib chiqilgan. Shuningdek, yosh o'sishi bilan liderlik xususiyatlarining shakllanishi va rivojlanishida sibling pozitsiyasining o'rni tahlil etilgan. Maqolada liderlikni shakllantiruvchi psixologik omillar, oilaviy muhit va ijtimoiy tajribaning ahamiyati ochib beriladi. Tadqiqot natijalari talabalarda liderlik kompetensiyasini rivojlantirishda oilaviy strukturaviy omillarni inobatga olish zarurligini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: sibling pozitsiyasi, liderlik, talabalar psixologiyasi, tug'ilish tartibi, yoshga doir rivojlanish, shaxs shakllanishi, ijtimoiy faollik, mas'uliyat, tashabbuskorlik, oilaviy muhit.

Abstract

This article analyzes the relationship between sibling position (birth order among siblings) and leadership qualities among students, as well as the age-related dynamics of this relationship. The study examines how firstborn, middle-born, and youngest sibling positions influence leadership traits such as responsibility, initiative, social activity, and decision-making skills. It also explores how leadership characteristics develop and change with age in relation to sibling position. The article highlights the importance of family structure, psychological factors, and social experience in shaping leadership potential. The findings suggest that considering familial structural factors is important in developing leadership competencies among students.

Keywords: sibling position, leadership, student psychology, birth order, age-related development, personality formation, social activity, responsibility, initiative, family environment.

Аннотация

В данной статье анализируется связь между сиблинг-позицией (порядком рождения среди братьев и сестёр) и лидерскими качествами студентов, а также возрастная динамика этой связи. Рассматривается влияние позиции первенца, среднего и младшего ребёнка на такие лидерские качества, как ответственность, инициативность, социальная активность и способность к принятию решений. Также изучается развитие лидерских характеристик с возрастом в зависимости от сиблинг-позиции. Подчёркивается важность семейной структуры, психологических факторов и социального опыта в формировании лидерского потенциала. Результаты исследования показывают необходимость учета семейных факторов при развитии лидерских компетенций у студентов.

Ключевые слова: сиблинг-позиция, лидерство, психология студентов, порядок рождения, возрастное развитие, формирование личности, социальная активность, ответственность, инициативность, семейная среда.

Zamonaviy ta'lim tizimida talabalar shaxsini har tomonlama rivojlantirish, ularning liderlik salohiyatini shakllantirish va ijtimoiy faolligini oshirish muhim vazifalardan biri hisoblanadi. Chunki jamiyatning barqaror rivojlanishi ko'p jihatdan tashabbuskor, mas'uliyatli va yetakchilik qobiliyatiga ega yoshlar salohiyatiga bog'liqdir. Shu nuqtai nazardan, talabalarda liderlik xususiyatlarining shakllanishiga ta'sir etuvchi omillarni o'rganish dolzarb ilmiy muammolardan biri sifatida qaraladi.

Shaxsning liderlik sifatleri faqatgina ta'lim muassasasidagi ijtimoiy muhit bilan emas, balki uning oilaviy muhitidagi o'rni, xususan sibling pozitsiyasi bilan ham bog'liq bo'lishi mumkin. Sibling pozitsiyasi — bu oilada farzandlarning tug'ilish tartibi (birinchi farzand, o'rtancha farzand, kenja farzand) bo'lib, u shaxsning xarakteri, mas'uliyat hissi, mustaqilligi va ijtimoiy munosabatlariga sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Psixologik tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, birinchi farzandlar ko'pincha yetakchilikka moyil, mas'uliyatli va tashabbuskor bo'lishi mumkin, kenja farzandlar esa ko'proq ijtimoiy, moslashuvchan va kreativ xulq-atvor bilan ajralib turadi.

Talabalik davri shaxsning psixologik va ijtimoiy rivojlanishida muhim bosqich bo'lib, bu davrda liderlik xususiyatlari yanada aniq shakllanadi va mustahkamlanadi. Shu sababli sibling pozitsiyasining liderlik xususiyatlariga ta'sirini yoshga doir dinamikada o'rganish shaxs rivojlanishining psixologik mexanizmlarini chuqurroq tushunishga yordam beradi. Ayniqsa, yosh o'sishi bilan liderlik sifatlarining qanday o'zgarishi va rivojlanishi ilmiy jihatdan muhim ahamiyatga ega. Mazkur maqolaning maqsadi talabalarda sibling pozitsiyasining liderlik xususiyatlari bilan bog'liqligini va ushbu bog'liqlikning yoshga doir rivojlanish xususiyatlarini ilmiy-nazariy jihatdan tahlil qilishdan iborat.

Talabalarda sibling pozitsiyasining liderlik xususiyatlari bilan bog'liqligini tahlil qilishda avvalo oilaviy tizimning shaxs shakllanishidagi o'rnini hisobga olish lozim.

Oila shaxsning ilk ijtimoiylashuv muhiti bo'lib, unda bola nafaqat xulq-atvor modellarini, balki muloqot strategiyalari, mas'uliyatni qabul qilish, qaror qabul qilish va ijtimoiy rol taqsimotini ham o'zlashtiradi. Shu jihatdan sibling pozitsiyasi shaxsning ijtimoiy tajribasini shakllantiruvchi muhim omillardan biri hisoblanadi.

Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, birinchi farzandlar ko'pincha oilada mas'uliyat yukini erta qabul qiladilar. Bu ularning liderlik xususiyatlari, tashabbuskorligi va boshqaruvga moyilligini kuchaytiradi. Birinchi farzandlar ota-ona e'tiborining asosiy qismini ma'lum vaqt davomida olgani sababli, ularda o'zini ifoda etish, boshqalarni yo'naltirish va tashkilotchilik qobiliyatlari nisbatan yuqoriroq bo'lishi mumkin. Talabalar orasida ham birinchi farzandlar akademik va ijtimoiy faoliyatda yetakchilik rolini ko'proq egallashi kuzatiladi.

Sardor metodikasi, Emotsional intellect metodikasi, KTQ testi, Katta Beshlik so'rovnomasi bo'yicha sinaluvchilarning sibling pozitsiyasi bo'yicha tafovutlari (Kruskal-Uolis mezonini=H)

	Nechanchi farzand	N	Mean Rank	H	Ishonch daraja
Umumiy faollik	Birinchi farzand	54	91,86	9,917	0,042*
	Orta farzand	62	98,00		
	Kenja farzand	47	74,82		
	Yagona farzand	10	64,00		
	Egizaklardan biri	1	32,00		
	Jami	174			
Ekstraversiya/Intra versiya	Birinchi farzand	54	84,51	10,657	0,031*
	Orta farzand	62	102,42		
	Kenja farzand	47	77,52		
	Yagona farzand	10	60,05		
	Egizaklardan biri	1	67,50		
	Jami	174			
O'zini o'zi nazorat qilish g'ayri ixtiyoriy, beixtiyor	Birinchi farzand	54	76,17	12,731	0,013*
	Orta farzand	62	102,58		
	Kenja farzand	47	87,77		

	Yagona farzand	10	59,90		
	Egizaklardan biri	1	28,00		
	Jami	174			
Tasirchanlik- ishchanlik	Birinchi farzand	54	88,90	14,499	0,006**
	Orta farzand	62	101,98		
	Kenja farzand	47	75,82		
	Yagona farzand	10	51,60		
	Egizaklardan biri	1	22,50		
	Jami	174			

O‘rtancha farzandlarda esa moslashuvchanlik va muvozanatni saqlash qobiliyati ko‘proq rivojlangan bo‘ladi. Ular ko‘pincha katta va kichik siblinglar o‘rtasida vositachi rolini bajaradi, bu esa ularning diplomatik ko‘nikmalarini shakllantiradi. Bunday tajriba ularning kommunikativ kompetensiyasini rivojlantirib, jamoada ishlash va murosa qilish qobiliyatini oshiradi. Liderlik nuqtai nazaridan o‘rtancha farzandlar ko‘proq “hamkorlikka asoslangan liderlik” uslubini namoyon etadi.

Kenja farzandlarda esa ijodkorlik, erkinlikka intilish va ijtimoiy moslashuvchanlik kuchliroq bo‘lishi mumkin. Ular oilada ko‘proq qo‘llab-quvvatlash va himoya muhitida ulg‘aygani sababli, yangi g‘oyalarni ilgari surish va innovatsion fikrlashga moyil bo‘ladilar. Biroq ba‘zi hollarda mas‘uliyatni kechroq qabul qilish holatlari ham kuzatilishi mumkin. Bu esa ularning liderlik uslubini ko‘proq ijodiy va norasmiy shaklda namoyon etadi.

Yuqoridagi jadvalga ko‘ra umumiy faollik: $H = 9,917$ va $p = 0,042$. Bu p-qiyamat (0.042) 0.05 dan kichik bo‘lganligi sababli, tug‘ilish tartibi bo‘yicha umumiy faollik darajasida statistik jihatdan sezilarli farqlar mavjud degan xulosaga kelish mumkin. "O‘rta farzandlar" eng yuqori Mean Rank (98,00) ko‘rsatkichiga ega bo‘lib, ular umumiy faollikda nisbatan yuqoriroq ekanligini bildiradi. "Kenja farzandlar" va "Yagona farzandlar" esa pastroq ko‘rsatkichlarga ega. Ekstraversiya/Intraversiya: $H = 10,657$ va $p = 0,031$. Bu ham 0.05 dan kichik bo‘lgan p-qiyamatni ko‘rsatadi, demak, tug‘ilish tartibi guruhlarida o‘rtasida ekstraversiya/intraversiya darajasida statistik jihatdan muhim farqlar bor. Bu yerda ham "O‘rta farzandlar" eng yuqori Mean Rank (102,42) bilan ajralib turadi, ya‘ni ular ekstraversiya darajasi bo‘yicha yuqoriroq bo‘lishi mumkin. "Yagona farzandlar" esa eng past Mean Rank (60,05) ga ega. O‘zini

o‘zi nazorat qilish g‘ayri ixtiyoriy, beixtiyor: $H = 12,731$ va $p = 0,013$. Bu p -qiymat ham 0.05 dan ancha kichik bo‘lib, tug‘ilish tartibi bo‘yicha o‘zini o‘zi nazorat qilish darajasida sezilarli farqlar borligini tasdiqlaydi. "O‘rta farzandlar" yana eng yuqori Mean Rank (102,58) natijasini ko‘rsatmoqda, bu ularning o‘zini o‘zi nazorat qilish darajasi boshqa guruhlariga nisbatan yuqoriroq ekanligini taxmin qilishga imkon beradi. "Yagona farzandlar" esa eng past ko‘rsatkichga ega. Ta'sirchanlik-ishchanlik: $H = 14,499$ va $p = 0,006$. Eng kichik p -qiymat (0.006) ushbu subshkala bo‘yicha tug‘ilish tartibi guruhlarida o‘rtasida eng sezilarli statistik farqlar borligini ko‘rsatadi. "O‘rta farzandlar" yana eng yuqori Mean Rank (101,98) natijasini bergan bo‘lsa, "Yagona farzandlar" (51,60) va "Egizaklardan biri" (22,50) eng past ko‘rsatkichlarga ega. Ayniqsa, yolg‘iz farzandlarning bu ko‘rsatkich bo‘yicha ancha past ekanligi e‘tiborga molik.

Yoshga doir o‘zgarishlar nuqtai nazaridan olib qaralganda, talabalik davrida liderlik xususiyatlari dinamik rivojlanish bosqichida bo‘ladi. 18–20 yosh oralig‘ida talabalar ko‘proq o‘zini anglash va ijtimoiy rolni aniqlash bosqichida bo‘lsa, 21–23 yoshda mustaqil qaror qabul qilish, jamoaviy faoliyatda yetakchilik qilish va mas‘uliyatni bo‘lishish ko‘nikmalari kuchayadi. Bu jarayonda sibling pozitsiyasi asosida shakllangan dastlabki xulq-atvor modellari yanada mustahkamlanadi yoki qayta shakllanadi.

Empirik kuzatuvlarga ko‘ra, yosh ortishi bilan liderlik xususiyatlarining farqlari qisman kamayadi, chunki ta‘lim jarayoni, ijtimoiy tajriba va guruhviy faoliyat barcha talabalarni ma‘lum darajada bir xil kompetensiyalarga olib keladi. Biroq sibling pozitsiyasiga xos individual farqlar baribir saqlanib qoladi va liderlik uslubining o‘ziga xosligini belgilab beradi.

Shuningdek, ijtimoiy muhit va ta‘lim jarayoni sibling pozitsiyasining ta‘sirini kuchaytirishi yoki susaytirishi mumkin. Masalan, liderlikka yo‘naltirilgan treninglar, loyiha faoliyati va guruhli topshiriqlar talabalarda tug‘ma yoki oilaviy omillar bilan bog‘liq bo‘lgan farqlarni qisman tenglashtiradi. Bu esa liderlikning nafaqat biologik yoki oilaviy, balki ijtimoiy o‘rganilgan xususiyat ekanligini ham ko‘rsatadi. Umuman olganda, sibling pozitsiyasi talabalarda liderlik xususiyatlarining shakllanishida muhim psixologik omil bo‘lib xizmat qiladi, biroq u yagona determinant emas. Liderlikning rivojlanishi yoshga doir o‘zgarishlar, ta‘lim muhiti va shaxsiy tajriba bilan uzviy bog‘liq holda shakllanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Karimova V.M. Psixologiya. – Toshkent: O‘qituvchi, 2019.
2. G‘oziev E.G‘. Umumiy psixologiya. – Toshkent: Universitet, 2018.
3. Davletshin M.G. Yosh davrlari psixologiyasi. – Toshkent: TDPU, 2017.
4. Shoumarov G‘. Shaxs psixologiyasi. – Toshkent: Sharq, 2016.

5. Ibragimov X.I. Pedagogik psixologiya asoslari. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2020.
6. Андреева Г.М. Социальная психология. – Москва: Аспект Пресс, 2018.
7. Немов Р.С. Психология. В 3 книгах. – Москва: Владос, 2019.
8. Выготский Л.С. Мышление и речь. – Москва: Эксмо, 2018.
9. Adler A. Understanding Human Nature. – London: Routledge, 2017.
10. Santrock J.W. Adolescence. – New York: McGraw-Hill Education, 2019.
11. Berk L. Development Through the Lifespan. – Boston: Pearson, 2018.
12. Papalia D.E., Feldman R.D. Human Development. – New York: McGraw-Hill, 2017.
13. O‘zbekiston Respublikasi “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni. – Toshkent, 2020.
14. APA Handbook of Personality and Social Psychology. – Washington DC, 2019.